

Historické základy environmentalizmu a environmentálneho práva (XLIV.)

Osobitný vzhľad a štruktúru v environmente majú staroveké **buddhistické stúpy a pyramidálne stavané objekty v Indii** (napríklad stúpa Dénvi Móri v Gudžaráte z 2. storočia), **Nepále** (stúpa Molulá v Bódhnáthe z 5. storočia, stúpa Káthésimbu zo 17. storočia), **Bangladéši** (stúpa Majnámatí

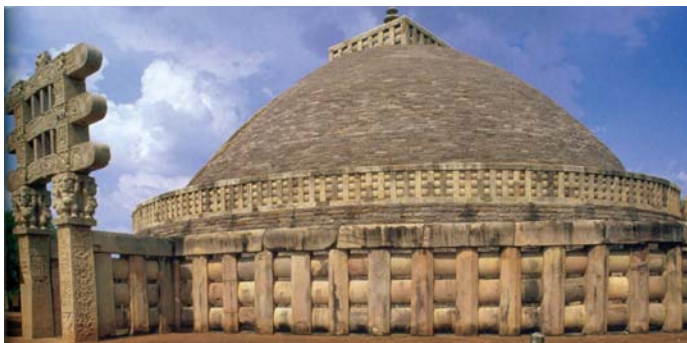

Bagan (Myanmar)

v Čitágáone), **Barme/Myanmare** (v Bagane/Pagane na 3 920 ha s okolím na 80 km² pôvodne s výšou 4 000 stavbami, z ktorých identifikovali asi 2 230, napríklad cylindrickú stúpu - seiti Shwesandaw Paya z roku 1077 na ochranu Buddhovho vlasu, Ananda Pahto z roku 1105 s 52 m vysokou šikharou - zrekonštruovanou po zemetrasení v roku 1975, najvyššiu až 61-metrovú Thatbyinnyu Pahto z roku 1150, pyramidálnu Dhammayangyi Pahto z roku 1170, pyramidálnu Mahábódhi Paya, Mingalazedi z roku 1277, Shwezigon Paya,...), **Číne** (Che, Gua, Lung-men, Luojang, Julu, Čcheng-tu, Jün-hang, Tchaj-čün, Nan-ťing, Tieň-kchang, Jiaozhi,...), **Japonsku** (v centrách budhizmu Nara, Fujijama, Heian, Kumano), **Kambodži** (stavby v meste Angkor, založenom okolo roku 900 prnl.), **Thajsku** (Ayutthya, Sukhothai), na **Šrí Lanke** (napríklad Mahagoma, Polonnaruva) a na **Kórejskom polostrove** (Luolang, Kyongju, Karak). Stúpa ako symbol parinirvany sa skladá z „vajca“ (*anda*), wombu (*garbha*) a dáždnika (*chatra*). K najstarším stavbám (z obdobia okolo roku 250 prnl.) patria stúpy s kruhovým pôdorysom a zakončené kupolou s chatrami. Pochádzajú z čias prvého buddhistického panovníka Ašóka v Sánči/Sanchi v indickom štáte Madhjadpradéš, Takšašile/Taxile (stúpa Dharmarádžika o priemere 45 m a výške 13 m nad riekou Tamranala) a Sárnáthe v Uttarpradéši (napríklad valcovitá stúpa Dhamékh o priemere 27,9 m a výške 39 m). Ďalšie stúpy postavili napríklad v Mathure, Ujjaine, Vidiši, Mčchismati, Tamralipti, Vallabhipure, Pátaliputre, Kajaghre, Kausambi, Prayage, Bodh Gaya, Ajante, Násiku, Junnare, Ratnagiri, Amaravathi, Rájagrhre, Čársadde, Mírpur-Kháse. Začiatkom 7. storočia vybudovali stúpy v Nálande (Veľká stúpa) a v Bódhgaya (48 m vysokú stúpu Mahábódhi na ploche 14,5 x 14,5 m).

Modifikácie indických stúp vo zvonovej forme na pyramidálnej/terasovitej platforme - **dágoby** vybudovali v južnej Číne, Thajsku a Barme (napríklad Maha Wizaya

v Rangúne). K najstarším dágobám (až z 2. storočia prnl.) patrí dágoba Ruwanveliseya v Anuradhapure na Šrí Lanke. Pyramidálna strecha (vimána) na buddhistickom chráme (*vihára*) tiež tvorí ukážku pyramidálneho stavitelstva, napríklad v Gópu na polostrove Káthijáváru. K najkrajším ukážkam **pyramidálnych veží chrámov** z veľkých kamenných kvádrov sa radí Šivov Kailásanátov chrám v Káňčipurame z pallavského obdobia (8. storočia) a Brihadisvarov chrám (šikhara Brihadisvara) v Taňčávúre/Tanjore/Tandžure z čolského obdobia (985 - 1018) na ploche 230 x 75 m vysoký 63 m; tiež chrámy v Mahábalipurame (Pobrežný chrám) a v kráľovskom meste Vidžajanagare, ktoré zaberalo viac než 25 km². K starším homolovitým **šikharám/cikharám** patrí Conjeeveram (8. storočie n. l.), Lingaraja v Bhuvanešvare (postavená okolo roku 1000, vysoká 55 m) a Keshava/Kéšava v Sómnáthpure z roku 1268; k novším Veľký chrám Gópuram v Madure (1623). Monumentálnou **gópurou** vyniká Šivov chrám v Čidambarame a chrám Vardarajasvami v Káňčipurame. **Gópurou** sa nazýva stupňovitá pyramidálna veža tvoriaca vstupnú bránu

Stúpa v Sánči (India)

do nádvorí hinduistických chrámov. Takéto chrámy vybudovali aj v Mamallapurame, Čandragiri, Konaraku, Bhunéšvare a ďalších mestách. Na **indonézskej Jáve** k pyramidálnym/terasovitým stavbám patrí Candí Sukuh (z rokov 1416 - 1459 n. l.), Borobudur s 5 stvorcovými a 4 kruhovými stupňami - terasami a Šivov chrám Prambanam zložený z 220 objektov z 9. - 10. storočia.

Charakteristický vzhľad majú zarathuštrovské/zoroastričné/parsistické **chrámy ohňa** Kúhe Chádže, Áteškade a Atura Gušnaspa v Tachte Solejmán (asi rodisku Zarathuštru), rôzne **mauzoléa** a **mohylové hrobky s kruhovým pôdorysom (tumulus)**, napríklad Veľký tumulus kráľa Midasa z hlavného mesta Frýgie - Gordionu (dnes turecký Yassihöyük) o priemere 300 m a výške 53 m. Takouto mohylovou štruktúrou lemovanou terasami v **Turecku** je aj Nemrut Daği na 3 ha o priemere 160 m a výške 59,8 m. Ide o **hiérothésion** (Dnes svetové

dedičstvo) seleukského kráľa Iulia Antiocha I. Epiphanésa Philopappusa Komagenského, ktorý vládol v rokoch 64 - 38 prnl. Postavili ho v nadmorskej výške 2 350 m a charakterizujú ho sochy vládcov vysoké až 10 m. V hlavnom meste lýdskej ríše Sardy/Sardeis (do roku 546 prnl.) vynikal kráľovský mohylník Bin Tepe s veľkou mohyloou kráľa Alyatta o priemere 200 m, výške 40 m a pyramidovým hrobom. Spomenuté mauzóleum kráľa Mausola (377 - 353 prnl.) v Kárii v Halikarnasse na ploche 38,75 x 32,25 m tvoril cca 32 m vysoký päťstupňový podstavec a na ňom 18 m vysoká stavba. Kruhové mauzóleum Koj-Krylgan-kala zo 4. storočia prnl. v **uzbekistanskom Chorezme** dosahuje výšku 8 m a priemer 42 m (veľký priemer 100 m). Hrobku perzského kráľa Kýra Veľkého z roku 530 prnl. postavili v púštnej krajine neďaleko rezidencie perzských kráľov v Pasargadai. V **Írane** budovali tomby a mauzóleá aj v ďalších obdobiach i po nástupe islamu, napríklad Gunbad-i-Qubus v Gurgane (z roku 1006; výška 61 m), Gunbad Abdullah v Demavende, Bay azit v Bistame (1313), Ala-ad-din z Varaminu (1287), Chihilpuktaran (1058), Pir-i-alamder (1021), tomby Doghrul a Rayy (1139). Valcovitý Panteón (o priemere 43,4 m) v **Ríme** pôvodne plnil funkciu chrámu Jupitera Ultora. Po dvoch požiaroch ho prestavali na príkaz cisára Hadriána a prekryli kazetovou kupolou. V roku 608 ho upravili na kresťanský chrám. Kruhový pôdorys

má aj rímske mauzóleum cisára Augusta. Rímsky pamätník na počesť víťazstva cisára Trajána nad Dákmi v Dobrudži/Adamclisi má tvar valcovitej tomby s mauzóleom z rokov 108 - 109 na šesťhrannom podstavci. Táto stavba o priemere 40 m dosahuje výšku až 37 m. **Tropaeum** predstavuje aj Augustov pamätník víťazstva nad Ligúrmiz 7. - 6. storočia prnl. Nazýva sa Tropaeum Alpinum v La Turbie a zahŕňa valcovitú nadstavbu vysokú 32,5 m na štvorhrannom podstavci - základni vysokej 17,5 m. Pred

Rímskym panteónom bol najväčšou chrámovou kruhovou stavbou na svete asi Arsinoion o priemere 20 m, ktorý postavili v Paleopolise na **gréckom** ostrove Samotráke na počesť egyptskej kráľovny Arsinoé. Neďaleko neho stála svätyňa mystérií Anaktoron dlhá 11 m. K najznámejším pamätníkom staroveku sa radí mohyla Soros v Grécku

Jávsky Borobudur (Indonézia)

pri Marathóné, ktorú postavili až roku 192 Athénčania ako pamätník na víťazstvo nad Peržanmi roku 490 prnl. Thébska mohyla a Macedónska mohyla na lokalite Chaironeia zase pripomínajú porážku Thébanov Filipom II. Macedónskym roku 338 prnl. Odlišný tvar majú dlho využívané 4 mohyly na lokalite Vrana na okraji Marathónskej nížiny v Atike (zo 16. storočia prnl.). Mohylník z 10. – 3. storočia prnl. vo Vergine neďaleko Verroie v severogréckej Macedónii predstavuje asi pozostatok Aigaie – sídla macedónskej dynastie. Mykénsky kupolový hrob (o priemere 14 m, šírke 2,76 m a výške 5,6 m) na lokalite Orchomenos pri Kópajskom jazere v Boiótii považujú za Minyovu hrobku, ktorá v macedónskej a rímskej dobe slúžila ako svätyňa. Ide o obdobu Átreovej megalitickej pokladnice z Mykén (jednu z 9 takýchto stavieb odtiaľto) zo 14. storočia prnl., vo vnútri s priemerom 14,5 m a výškou 13,2 m. Jej 5 m vysoký vchod postavili z kamenných blokov o hmotnosti asi 120 ton. Kamenné múry lemujú aj 35 m dlhú a 6 m širokú prístupovú vestu k nej – *dro-mos*. Heladskú kruhovú hrobku, nazývanú *koryphasion/tolos*, prevzali do svojich kultúr neskoršie viaceré národy a spôsob jej výstavby nezriedka ovplyvnil aj rozvoj archi-

Hiérothésion Nemrut Dagı (Turecko)

tektúry/stavebníctva na ich území. Po zániku niektorých tvorcov týchto kultúr sa však pozostatky ich výtvorov v krajine stali východiskovým environmentom pre život ďalších národov a tvorbu ich kultúr, avšak len tam, kde zničujúce aktivity ich predchodcov, životné prostredie a jeho zložky ničiacich nelúčostných agresorov alebo prírodných katastrof nezanechali za sebou len púšť alebo pre človeka iné neživotné prostredie.

Zložitité mohylové násypy – **moundy** (chrámové mohyly a pohrebne mohyly amerických lesných kultúr) charakterizujú viaceré pôvodné kultúry na území USA:

1. centrálnu mississippiskú z rokov 700 – 1800 n. l. (**Moundville** v Alabame s 26 veľkými moundami nad Black Warrior River a vyše 3 000 preskúmanými hrobmi, **Kings Mound**, **Towohahy**, **Kincaid**, **Angel**, **Hiwassee Island**, **Nodena**, **Walls**, **Parkin**, **Owl Creek**, **Shiloh**, **Obion**, **Florence**, **Chucalissa**, **New Madrid**),
2. severnejšiu Oneota, siahajúcu po Michiganské jazero (**Aztalan** vo Wisconsin, **Old Fort** nad Missouri),
3. južnú mississippiskú Plaquemine, východne od starej kultúry **Poverty Point** – dediny medzi Red River a Mississippi s prvou verejnou stavbou na hlinenom pahorku už z roku 1500 prnl. v Louisiane (**Winterville**, **Grand Village**, **Fatherland** nad Mississippi, južnejšie **Marksville** nad Red River a **Coles Creek**),
4. južnú mississippiskú Caddoan (**Spiro**, **Knapp Mounds**, **Emerald Mound** a **Menard** nad riekou Arkansas),

5. juhoappalačskú (**Etowah Mounds** of **Cartersville** v Georgii, **Rock Eagle**, východný **Hollywood**, **Macon Plateau**, **Town Creek**, **Lamar**, **Etowak**, **Lake Jackson**),

6. severnú Fort Ancient z rokov 100 prnl. – 1000 n. l. v štáte Ohio južne od Daytonu (**Clay Mound**, **Proctorville**, **Baum**, **Kemp**),

7. arizonskú.

Medzi najstaršími moundami upútava najmä záhadný hadovitý **Great Serpent Mound/Veľký hadí pahorok** (vysoký do 9 m a dlhý 366 m v hlave hada s hrobkou), ako ukážka Adensej, prípadne Hopewellskej kultúry v doline rieky Ohio Brush južne od Hillsboro (ďalší je v kanadskej provincii Ontario). Len v štátoch Wisconsin a Iowa zaznamenali asi 5 000 starších moundov hopewellskej kultúry, napríklad na lokalitách **Pikes Peak**, **Howard Lake**, **Toolesboro Mounds**, **Trempealeau** na ľavobreží Mississippi a 191 **Effigy Mounds National Monument** na pravobreží Mississippi

(z rokov 500 prnl. – 500 n. l. s ukončením výstavby z neznámych dôvodov). Na rozdiel od staršej Adensej kultúry z rokov 1000 – 300 prnl. (**Cresap** a najvyšší 18-metrový **Grave Creek Mound** v štáte Pennsylvánia, **Alum Creek** v štáte Ohio, **Robbins** v štáte Kentucky), nazvanej podľa moundu **Adena** z 10. – 6. storočia prnl. v štáte Ohio pri Chillicothe, mladšiu Hopewellskú kultúru (pomenovanú podľa blízkej lokality **Hopewell**) z rokov 300 prnl. – 200 n. l. na širšom území charakterizujú vyššie obradové moundy (až do výšky 30 m), často využívané aj ako pevnosti. 23 moundov v **Mound City** (dnes ako Hopewell Culture National Historical Park) nad Scioto River, ktoré dnes pretína železnica, pochádza z rokov 200 prnl. – 500 n. l.

Newarkský komplex hopewellských moundov v Ohu na 81 ha s Veľkým kruhom (360 m) a jedenásťkrát väčšou prípojenou Oktanóglou ohradou (z obdobia medzi rokmi 100 – 200 n. l.) sa považuje za najväčší chrám pod šírím nebom (dnes ako Octagon Mounds a Mound Builders

State Memorials). **Veľký kruhový pahorok** v Indiane pri Indianapolis dosahuje priemer 366 m a výšku len 3 m. Pochádza asi z roku 100 prnl. obdobne ako hopewellské **Nortonské moundy** pri Nortone v štáte Michigan. V Indiane zriadili aj chránené územie **Angel Mounds State Historic Site**. 30 **Pinsonových moundov** v štáte Tennessee zaberá areál o výmere 460 ha (najväčší z nich je Saulov mound vysoký 22 m). Asi z 10. storočia pochádzajú **Wickliffské moundy** v štáte Kentucky a **Toltecke moundy** v štáte Arkansas (dnes **Toltec Mounds Archeological State Park**) z rokov 600 – 1050, vysoké cca 3 m. **Smaragdový mound/Emerald Mound** v štáte Mississippi je mladší (z rokov 1000 – 1500). **Moundy Kryštálovej rieky/Crystal River** na Floride s ústrednou pyramidálnou stavbou sú zase staršie (okolo roku 400 n. l.). V rámci svetového dedičstva **Cahokia Mounds** s vyše 120 moundami (z obdobia

Great Serpent Mound/Veľký hadí pahorok v Ohu (USA)

700 – 1450 n. l.), na ploche 800 ha (s vnútorným mestom za valom o rozlohe 200 ha) v štáte Illinois nad ľavobrežím Mississippi, dominuje stvorstupňový obdĺžnikový Mound mníchov/**Monk's Mound**, vysoký 33 m nad plochou 6 ha s objemom asi 60 785 m³, v okolí s 20 menšími moundami. Pohrebiskom hodnostárov sa tu stal Mound 72. Západne od mesta Cahokia, kde okolo roku 1100 žilo už 10 000 obyvateľov, objavili vo **Wilsonovom mounde** komoru (4,25 x 5,5 m) naplnenú ľudskými kosťami. V štáte Illinois objavili 30 m vysoký pyramidálne stavaný objekt na základni 350 x 210 m (7,35 ha) s objemom 600 000 m³ (2,5 x viac ako Džoserova pyramída v Sakkare).

Viacere **pyramídy** v minulosti i dnes nepredstavujú len hrobky (v Ríme pri bráne Porta San Paolo asi tridsaťmetrová hrobka – pyramída Gaia Cestia Epula, pyramída nad hrobom Karla Viliama Baden-Durlašského v Karlsruhe, ETOA na ostrove Lanzarote, kolumbárium so zmrazenými mŕtvoltami v Orlande na Floride), ale aj moderné fitness centrá (56,52 m vysoká pyramída The CSU v Long Beach v USA, na Slovensku Modrá pyramída v Lučenci) a stavby s inou funkciou ako sú napríklad sklené pyramídy v parížskom Louvri, obrátená pyramída Slovenského rozhlasu v Bratislave. Ako do neba smerujúce obelisky tvoria predlohu pre pomníky, tak aj pyramídy, napríklad Indiáni Tlahaica navrhli pri Cerro del Tepozteco 20 m vysokú pyramídu hrdinovi Tepoztécatlovi, ktorý vyslobodil národ z otroctva (pri mexickom Tepoztláne). Pyramídy na rozdiel od nich však vytvorili „sen“ stavať a zmeniť svet

Wat Chaiwatthanaram v Ayutthya (Thajsko)

– prestavať ho na svoju – ľudskú predstavu, podporenú požiadavkou starobylých bohov a kapitálom novodobých bohov, možno obrazne s vidinou ideálu dosiahnuť výšku a uhol sklonu dvojitretinovej strany základne (napríklad pri základni 233 m výšku 155,3 m a uhol 53° 08').

RNDr. Jozef Klinda